

Ängar och hagar i Hedemora

Lennart Bratt

Inledning

Sommaren 1988 hade undertecknad samman med Tomas Ljung nöjet att tillbringa flitigt botaniserande i Hedemoratraktens kulturbygder. Detta som ett led i den läns- (och riks-)omfattande inventeringen av våra idag starkt tillbakaträngda naturliga fodermarker, såsom hackslåttmarker, strandbeten och skogsbetesmarker. För den som inte känner sig helt bevandrad i områdets geografi kan följande tjäna som kort bakgrund.

Hedemora kommun omfattar tre socknar: Hedemora, Husby och Garpenberg. Kommunen genomströmmas av Dalälvens mäktiga pulsåder från norr till söder.

* Hedemora socken har tyngdpunkten i det låglänta Hovranbäckens vidsträckta och uppodlade mjälasediment. Härifrån sträcker sig en utlöpare av sedimentslätt upp mot Vikmanshyttan. Modernt rationellt storjordbruk präglar denna bygd.

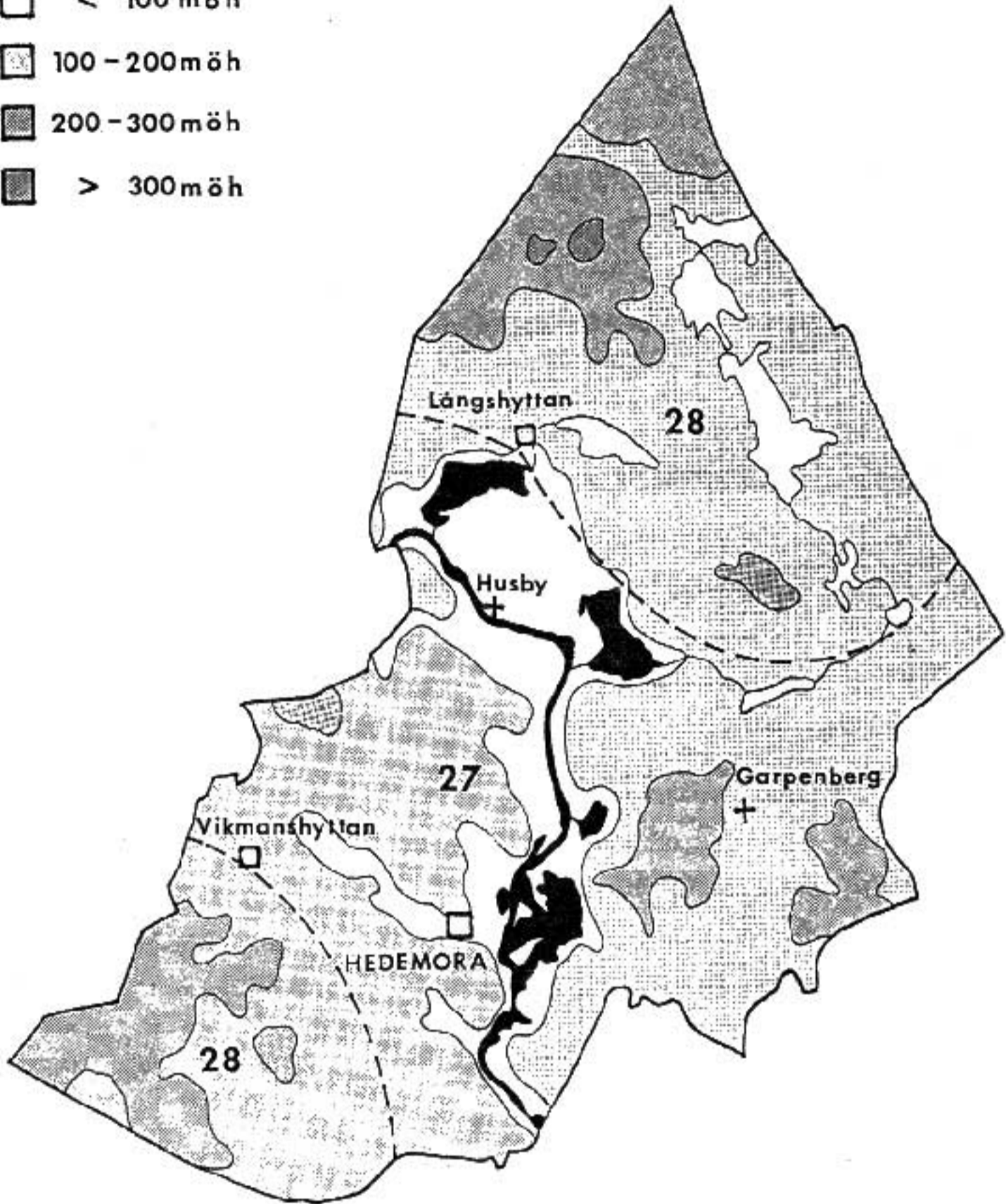
Slående blir kontrasten när man förflyttar sig mot sydväst. I trakten av Vikmanshyttan passeras då högsta kustlinjen, varvid landskapet helt ändrar skepnad. Vågig bergkullterräng i sin mest typiska utformning vidtar. Sjörikedomen blir mycket stor när man närmar sig gränsen mot Smedjebacken och Norberg. Odlingsmarken är här inskränkt till enstaka torpställen och fäbodan; de allra flesta idag övergivna.

* Husby socken är något av spegelbilden gentemot Hedemora. Här rinner Dalälven fram i söder, med sina anslutande sjöar av slättsjökaraktär: Flinesjön, Svinösjön och Amungen. Detta område är flackt, uppodlat och präglat av storjordbruk. Långshyttan vid Amungens nordände utgör nordgräns för den sammanhängande odlingsbygden, med undantag för den dalgång som österut sträcker sig fram till Stjärnsund. Här utövas ännu ett småskaligt jordbruk och landskapet är mycket vackert. Norrut vidtar en bergig, höglänt terräng, frånsett några fäbodan nästan helt utan odling.

* Garpenberg, den tredje och minsta socknen, ligger längst österut i kommunen och gränsar i öster mot Hofors i Gästrikland och mot By socken. Socken skiljer sig markant mot de föregående, fr.a. genom avsaknaden av större jordbruksbygder. Förutom Garpenbergs samhälle finns endast ett antal smärre byar, ofta knutna till gruvhanteringen, samt spridda skogstorp. Landskapet är tilltalande genom växlingarna skog-sjö-berg.

NATURGEOGRAFISKA REGIONER i Hedemora kommun

- < 100 möh
- 100 - 200 möh
- 200 - 300 möh
- > 300 möh

Kartan visar Hedemora kommun, med dess höjdförhållanden. Dalälven och dess lagunsjöar är svartmarkerade. De sammanhängande odlingsbygderna finner man längs älven, inom det vitmarkerade området. De naturgeografiska regionerna är:

27: Skogslandskapet norr om norrlandsgränsen.

28: Sydligt boreala kuperade områden.

Mellan dessa regioner finner man en tydlig klimatgräns. Regionindelningen följer "Naturgeografisk regionindelning av Norden". Nordiska ministerrådet 1984.

Övriga naturgivna förutsättningar.

Berggrunden är ganska varierad, av "bergslagstyp", med granit och leptit dominerande, men även med för floran gynnsamma bergarter som grönsten och urkalksten, den senare främst i Garpenbergstrakten.

Den mäktiga Badelundaåsen tvärrar genom kommunen i NV - SO:lig riktning, rakt genom Hedemora samhälle. Från den löper en gren norrut längs sjön Viggens västsida och bildar sedemera Svärdsjöåsen.

Klimatet är, som framgår nedan, ganska gynnsamt för växtligheten, särskilt i de låglänta delarna.

Den odlade marken är, som redan berörts, av högst skiftande slag. Utan att här närmare gå in på odlingshistoriken kan nämnas att större delen av den älvnära centralbygden torde ha anor åtminstone tillbaka till medeltiden. Skogbygdernas fäbod- och torpbebyggelse är däremot av betydligt yngre datum. Mycket lite (om ens något) återstår idag i någotsånär ursprungligt skick av den naturliga fodermarken, sådan den tedde sig för bara hundra år sedan.

Ängsmarken, d.v.s. slåttermarken, utgjordes tidigare dels av mycket utbredda hackslåttmarker, dels av de för älvbygden särpräglade slåttermaderna. De senare hade, genom sin varaktiga och mycket höga produktionsförmåga, ett oskattbart värde, vilket bl.a. visar sig i en långtgående skiftesläggning. Idag återstår något av detta fr.a. på Sörbogrundet i Hovran, där viss slåtter och även bränning bidrar till att bevara ängsmiljön, som annars snabbt skulle buska igen. Vissa lågvattenår har delar av dessa marker plöjts och såtts. Intressant är att på mycket kort tid (5-10 år) har den ursprungliga floran återetablerats, tack vare översvämningarnas starkt selekterande verkan.

Av hackslåttmarker har endast små rester kunnat påträffas, då vanligtvis ännu öppna tack vare långsam igenväxning eller extensivt bete. Ett lysande undantag finns dock vid torpet Marken i sydligaste Hedemora, där ännu några tunnland lieslås.

Betesmarken har också reducerats till en bråkdel, men det är ändå som sådan huvuddelen av den naturliga fodermarken idag återfinnes. Ur naturvårdssynpunkt har den allvarligaste förändringen varit att djuren idag betar på insådda och gödslade vallar, medan naturbetena övergivits eller i bästa fall betas av får, hästar eller ungdjur/kötttdjur.

I Hedemora kommun utgör de ännu ganska talrika strandbetena ett glädjämne. På flera ställen längs älven, vid Trollbosjön, Flinesjön, Amungen samt vid Brunnsjön påträffas goda exempel.

Av skogsbeten, som tidigare var den dominerande formen av bete, har vi endast funnit ett någorlunda representativt exempel strax norr om Västerby i Husby.

Floran

För att övergå till den rent botaniska sidan av fodermarkerna vill jag beskriva några karaktäristiska vegetationstyper, med exempel på intressantare florainslag.

Botaniserande på betesmarker leder till en början till ett visst missmod, beroende på en art: tuvåteln! Denna tycks helt dominera flertalet av betena på sedimentmark. Svårigheten blir på dessa marker att avgöra huruvida de är gödselpåverkade eller om jordartens naturligt höga näringshalt skapar denna trista vegetation.

Vid ökad fuktighet eller längre periodvisa översvämningar blir vegetationen betydligt intressantare. Låg- eller vanligtvis högstarrfuktängar börjar uppträda. Dessa innehåller emellanåt sådana för landskapet ovanliga arter som tuvstarr, plattstarr och nickskära bland dominerande vass- eller norrlandsstarr. I den märkliga vegetationen på Sörbogrundet ingår dessutom manshög rörflen och brunrör.

De betade sedimentstränderna utbildar ävjebroddssamhällen, med flera typiska "Dalälvsarter", som t.ex. ävjebrodden själv, slamkrypor, rosenpilört, nålsäv och rödlånke. Stränderna kantas dessutom ofta av mandelpil. Den idag akut hotade ävjepilörten har inte återfunnits i Hedemora; den fordrar förutom bete regelbundna vattenståndsvariationer, en faktor som efter älvregleringarna nästan helt förlorat sin betydelse.

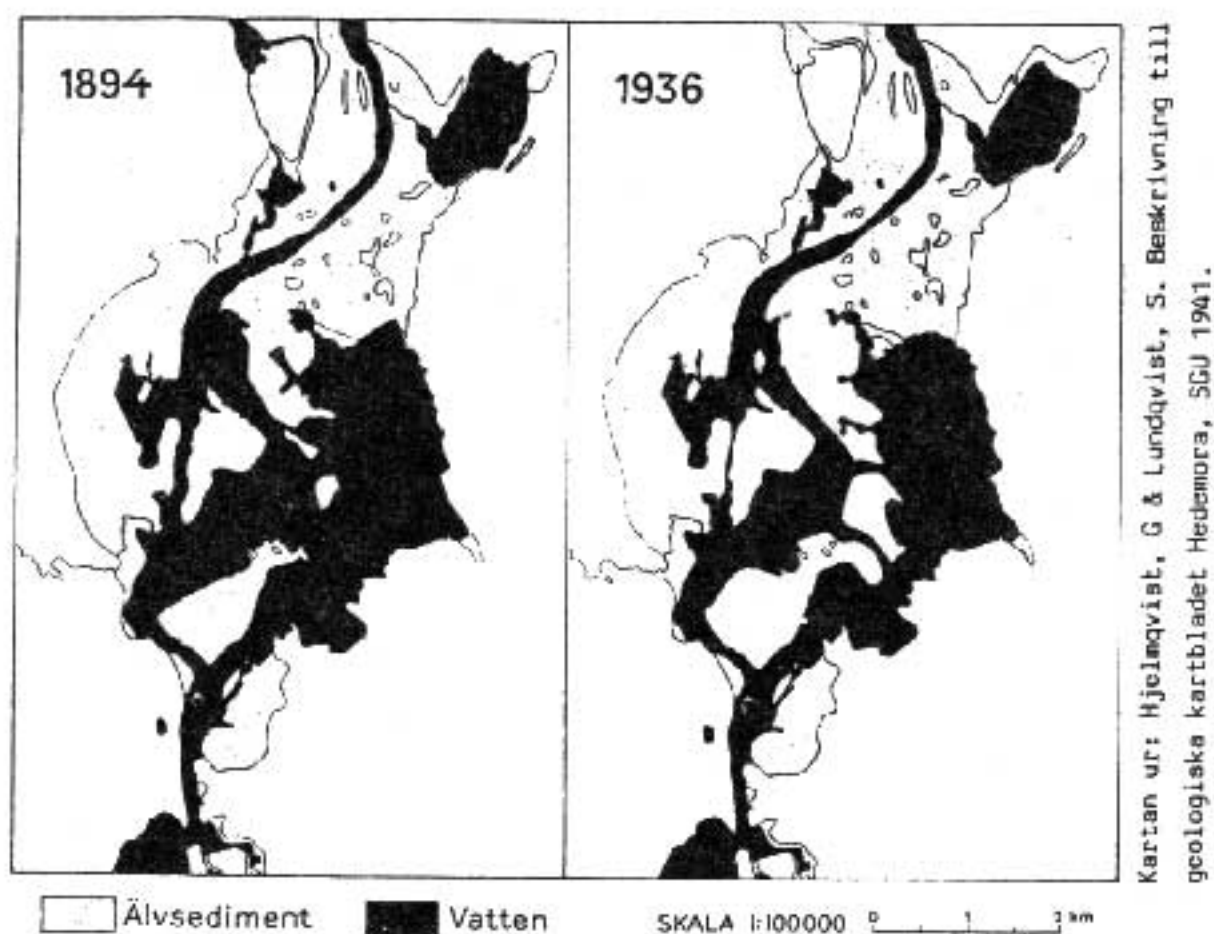

Fig. 41. Hovrars utseende 1894 och 1936. Förändringarna bero på ackumulatöu av Älvsediment. Strandskonturerna enligt topografiska och geologiska kartbladen.

Torra och friska vegetationstyper på betesmark består vanligtvis av steniga "enebackar", nära hemgårdarna. Rödven, fårsvingel och vårbrodd är här typiska, tillsammans med ett antal trivialare ängsblomster. I trakten mellan Långshyttan och Garpenberg påträffas tack vare bättre berggrund arter som ängshavre, darrgräs, stor blåklocka och brudsporre. Ett särskilt fint exempel på detta är ängsmarkerna vid Kaspersbo, strax norr om Garpenberg.

Av slätterängsvegetation återstår som nämnts föga. Vid Marken kan dock ett praktfullt exempel på vad som brukar benämnas örtrik friskäng beskådas. Mycket stor artrikedom, utan särskilda dominanter, är typiskt. Jungfrulin, stagg och ängsvädd är några arter man lägger märke till här.

Till sist

några ord om den flora som är förknippad med näringsrika och gärna skräpiga gårdsmiljöer och dyngstäder. Ännu kan man finna rätt många sådana i Hedemora. Bland fynden härifrån märks grått saltgräs och vägmålla från flera dynghögar. I Västerby i Husby visade sig en kalvhage med avskräda härbärgera såväl hjärtstilla och nässelsnärja som mörkt kungsljus och liten kardborre. Lika överraskade stod vi inför bolmörten i en gammal svinhage vid en ladugård i Hamre i Hedemora!

*

Förhoppningsvis

kan denna inventering bidra till att de värdefullaste ängs- och hagmarkerna på något sätt kan bevaras. Detta kan ske på flera sätt, men viktigast är nog att brukarna av dessa marker får stöd och uppskattning för sin gärning. Redan övergivna marker kanske i vissa fall kan hävdas på nytt genom den lokala floragrupp som finns inom Naturskyddsföreningen i kommunen, eller av heembygdsföreningen. Kommunen och Skogshögskolan i Garpenberg bör även de kunna dra ett och annat strå till stacken. Som uppmuntran till enskilda brukare kan de statliga NOLA-pengarna tjäna, (Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet), vilka sökes hos länsstyrelsens miljövårdsenhet.

*

*

*

Bolmört